

T 1949
40999

DR. I. NIEMIROWER

Ochire asupra Istoriei

Comunității israelite din Iași

CONFERENȚĂ

ROSTITĂ LA TOYNBEE HALL ÎN IAȘI

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA «SPERANȚA», STRADA ENEI, No. 4.

1907

Scopul acestei conferențe este de a deștepta interesul pentru studiul istoricului evreilor din Iași. În trecerea prin veacuri, vom detașa diferite tablouri, cari, desigur, vor îndemna la cercetări mai amănunțite, despre diferențele epoci, personalități, evenimente și aşezăminte culturale.

Iașul e cea mai veche și mai importantă comunitate din Moldova. Ea numără probabil 500 de ani. Cu toate că piatra cu inscripția cea mai veche, pe care Psantir a găsit-o în vechiul cimitir de aici, poartă data 1467, totuși putem crede că comunitatea e mult mai veche. Este însă posibilitatea ipotezei că cimitirul vechiului, cunoscut de noi, n'ar fi cel mai vechi. Se știe că lângă sinagoga mare din T.-Cucului, sînt niște pietre mormântale. Poporul crede că aceste semne ar fi urmele a două morminte și anume: mire și mireasă, înmormântați acolo în urma unei morți sucite, survenite în momentul când a fost bine-cuvântați în acea sinagogă. Critica istorică însă susține că aceasta ar fi numai o legendă,

care circulă și în diferite alte părți. E mai de crezut că lângă acea sinagogă a fost odată un cimitir evreesc, căci cu ocaziunea restaurării acelei sinagogi, s'aș găsit chiar urme de oase omenești. Dacă e permis de a face un pas înainte, am putea presupune că și lângă celelalte sinagogi, cără au fost jertfa incendiilor în veacul al 18-lea și în anul 1821, au existat cimitire vechi evreesci, ale căror urme, din cauza ravagiilor acestor incendiuri, nu mai pot fi stabilite. În tot cazul, putem admite vechimea comunității la 500 de ani.

Pentru înlesnirea orientării, putem împărți acest timp în 7 perioade.

Perioada I, până la 1565, în care comunitatea ieșană a început să evoluă.

Perioada II-a, până la începutul veacului al 18-lea, când comunitatea a devenit o comunitate mare și importantă.

Perioada III-a, până la 1780, în care Iașiul se distingea ca comunitate de reședință a Hahambașiei.

Perioada IV-a, până la anul 1832, care e epoca de decadență a instituției Hahambașiei, și în care comunitatea ieșană a devenit un centru hasidic.

Perioada V-a, până la 1848, în care comunitatea ieșană a devenit un centru cultural talmudic, prin maestri-rabini.

Perioada VI-a, până la 1866, în care a început lupta pentru progres, mai ales prin fondări de școli.

Perioada VII-a, dela 1866 până în prezent, în care comunitatea a luat înfățișarea ei actuală.

Inainte de a proceda la tratarea acestor perioade, vom aminti isvoarele din care cunoaștem istoria evreilor din România. Bazele conferenței mele sunt: scrierile istorice ale fraților Schwarzfeld, mai ales studiul istoricului comunității din Iași, apărut în Jewish Encyclopedia de Dr. E. Schwarzfeld. Martori istoriei comunității ieșană sunt: inscripțiile petrelor mormântale, cetite și tâlmăcrite de Psantir, Wilh. Schwarzfeld, M. Braunstein-Mebașan, etc. Hrisoave, cu privire la evrei, publicate în «Stafeta» și «Fraternitatea» și în broșură de I. B. Brociner, și luminate în mod critic de frații Schwarzfeld în diferite studii, în cele 19 volume ale Anuarului pentru israeliți. Notițe în cărți vechi, mai ales din literatura responselor rabinice, precum și din diferite aluzii din legendele hasidice. Schițe biografice ale savanților din Iași, datorite rabinului Abner Cassvan și regretatului Wilhelm Schwarzfeld. Cel din urmă a scris un studiu amănunțit despre începutul școlilor din Iași.

Cât despre instituțiile actuale, avem publicațiile lor speciale și câteva articole ale Drului Steuerman în «Răsăritul». Importante sunt notițele privitoare la comunitatea ieșană, cără se găsesc în diferite descrieri de călătorie, începând cu Iosef Solomon Delmedigo în cartea sa «Elim», tipărită în Amsterdam 1629, până la lucrarea lui Iuliu Barasch, din 1842.

Despre perioada I-a nu e de zis mult. Cunoștințile noastre, asupra acestui timp, sunt hipotetice și îndoelnice. Pietrele mormântale ne povestesc de oameni cări au trăit, dar cum—nu știm. De unde au venit acești evrei? Probabil că s-au amestecat evreii autohtonii, cări locuesc în România din vremea Dacilor, cu cei cări au emigrat din Ungaria la finele veacului al XIV-lea, la cări s-au adăugat evreii din Polonia, cări au luat drumul comercial spre Turcia, poate au venit chiar, în mic număr, și din Turcia.

In perioada II-a când Iași a fost deja Capitala Moldovei, numărul evreilor a crescut și avem înainte-ne persoane istorice și întâmplări istorice. In a doua jumătate a veacului al 19-lea a funcționat, în Iași, un renomit rabin Iacob Salomo ben Aravi, care a fost un distins medic și cabalist. La bătrânețea sa a emigrat în Palestina. Deși nu cred că ar fi fost chemat din Arabia, datele pe cări ni le-a transmis Iosef Salomo del Medigo, despre el, ne dovedesc că a fost o persoană remarcabilă și că comunitatea de Iași se afla într'o stare de desvoltare.

La finele veacului al 16-lea, Iași a văzut sără de la martiri evrei. In Noembrie 1594, când Aron Vodă porni contra turcilor, 19 evrei fură și ei victime (ucișă printre turci aflători în Iași). Nu vom să ne ocupăm de chestia originii evrești a lui Aron Vodă, ne îndreptăm privirile la momentul însemnat al desvoltării evreilor

Ieșenii între 1648—1652. Pe vremea năvălirii cazaclor, în Polonia, sub Hmelnitzki, mulți evrei din Polonia s-au refugiat la Iași. Comunitatea Ieșană a rescumpărat, în acel timp, și pe prinșii evrei, vânduți de tătari la târgul de sclavi din Iași, după cum reiese din resursele rabinice din acel timp. In anul 1652, când Timuș, fiul lui Hmelnitzki, veni la Iași să serbeze cununia cu fata lui Vasile Lupu, evreii au avut de suferit din partea escortei sale, iar mai în urmă, când el veni în ajutorul socrului său Vasile Lupu, în lupta contra lui Ștefan Gheorghe, cazaclii au maltratat pe evrei, cări au fost salvați de peire, grație patriarhului din Antiohia, care, trecând prin Iași, a intervenit în favoarea lor. Venirea acestor evrei culti, din Polonia, a avut o influență favorabilă asupra comunității Ieșane, care a chemat pe rabinul Nathan Nathan Hanover, autorul Shaare-Zion, din Focșani, ca să conducă evreimea din capitala Moldovii. Sirul rabinilor din a doua jumătate a secolului 17-lea sfârșește cu Pethachia Livu, care a fugit la Iași, când Lembergul a fost ocupat de Suedezii. In urmă el funcționă ca rabin la Frankfurt pe Main și este autorul cărții Iod-Kol-Bo, cum reiese din cronica rabinică din Lemberg, numită Ansche-schem.

In această perioadă comunitatea Ieșană e pomenită în resursele Massat Benjamin, Zemach-Zedek și ale lui Meer din Lublin.

Perioada a III-a, în care evreii au suferit

din cauza războiului Ruso-Turc, e de altă parte o eră favorabilă pentru evrei în privința organizării lor. Instituția Hahambașiei s'a născut, sau mai bine zis, s'a întărit, în acest timp. Rabinul din Iași, a devenit marele rabin din Moldova și căte odată a avut un reprezentant și în Valachia. El, împreună cu trei starostă, a condus pe evreii din Moldova.

Nu voi să vorbi pe larg aci despre Hahambașia, care a fost obiectul unui studiu important de Dr. E. Schwarfeld, dar voi să pomeni că Hahambașalele, recunoscuți prin hrisoavele domnești, sunt martori ai cei mai elocvenți căi istoria română cunoaște evrei-pământeni. Începutul erei în care Hahambașa își exercita autoritatea asupra evreilor din întreaga țară, nu l' cunoaștem exact. Probabil că cel întâi Hahambașa a fost Bezalel Hakohen, al cărui fiu și nepot avură aceeași funcție. Rabinul Bezalel, nepotul ilustrului Naftali Cohn, a avut reputația unui savant. Nu știm dacă Hahambașa, pe lângă care funcționa și rabin, său ocupat mult cu știința halachică, de oarece nu se cunosc resursele sale. Datoria lor ar fi fost de a apăra judaismul și pe evrei. Dacă și-au împlinit-o, în întreg, nu știm; evreii de atunci au avut destulă nevoie de apărare. În anul 1726, sub Mihai Racoviță, au fost acuzați de omor ritual, la Onițcani. Când au fost judecați în Iași, populația a prădat Ghetto-ul. Hahambașa au avut putearea de a judeca deosebitele secte și partizi.

Când Frankiștii, cari au avut mulți aderenți în România, au găsit teren în Iași, Hahambașa a apelat la pașa din Hotin ca să opreasă pe Frankiștii de a căuta refugiu în Moldova.

Persecutat-a că Hahambașa pe ereticii său pe cei cari au îndrăznit să aibă o opinie nouă, negativă în materie religioasă? După o notă, un rabin a fost pedepsit, dar probabil că n'a fost un «acher român», ci un sectar sabatist. Nu numai rabinii, starostii, și alții învățați său bucurat de influență. Se cunoaște medicul evreu spaniol, Iosef Cunian (1733). Pietrele mormântale vorbesc de diferiți savanți. E vorba și de un rabin învățat Zalmina Hakohen, mort în 1752, în urma căruia, probabil, Isac Hahambașa a intrat în funcție, la 1753. După moartea aceluia, la 1776, a început o luptă strănică între două partide ale comunității. O parte din evrei aleseră, ca succesor al lui, pe fiul său Naftali, pe cănd cealaltă parte alese pe Mordechai ben Moise Haygim. Conflictul a costat ambele tabere sume enorme și prestigiul Hahambașiei a scăzut mult. Sfârșitul acestei lupte a dus la un compromis, care avu loc la 1782, și după care Naftali Hakohen fu recunoscut ca Hahambașa, dar puterilei fură limitate prin niște drepturi câștigate de rivalul său, Mordechai. Acest Hahambașa, de opozitie, a murit în 1792.

In perioada IV-a, dela 1780, hahambașia a decăzut mai mult din cauza influenței evreilor străini cari au stat sub protecția consulilor.

Ebrei pământeni și evrei de sub protecție străină nu s-au înțeles; cei din urmă au făcut multe greutăți cu plata birului și au agitat contra Hahambașiei, care a fost nimicită la 1834.

Nu ținem să ne dăm părerea asupra urătului conflict isbucnit între Hahambașa Șaim și Nadler. Pe de o parte cel invins poartă totdeauna vina, iar pe de alta, trăim într'un timp în care se caută a se reabilita pe toți cei nevinovați. În tot cazul, acest rabin Șaim, n'a fost un talent atât de impunător și un caracter atât de viguros încât să poate face față tuturor valurilor cărăi s'a abătut asupra instituției Hahambașiei. Deplângem nimicirea acestei instituții, aşa cum s'ar deplângere distrugerea exilarhatului sau a găonatului din Babilonia. Continuarea acestei instituții ar fi dat evreilor pământeni ocazia și furnisat mijloacele de a-și revendeca oarecare drepturi și ar fi fost un semn al spiritului de continuitate a istoriei evreilor din România. În această perioadă, comunitatea Ieșană a câștigat, însă, devenind un centru hasidic. Profesorul Schechter ne arată, psihologicește, pentru ce Israel Baalschem a găsit atâția aderenții în Moldova.

Cultura spirituală evreească nici în Iași n'a fost la o înălțime deosebită, cu toate că cunoaștem numele unor savanți ca Abner, etc. și că din 1798 a existat deja o societate pentru studiul Mișnei. O cultură a inimii s'a dezvoltat însă și a putut să devie seva arbo-

relui hasidic, care a înflorit în comunitatea Ieșană. Levy Isac din Berdiczev, ilustru ca *înima* Hasidismului, și rabinul Haim, din Cernăuți, cunoscut ca un predicator de frunte al Hasidismului, s'a intrunit în Iași, ceea ce a fost atunci un eveniment mare pentru evrei. Rabi Ioska, mort în 1807, rabinul numit «Zlosicer», care a plecat la Palestina, a fost partizanii ai direcțiunii hasidice. Așa fost create multe case de rugăciuni, de ritul sefardim. Sinagoga principală, în partea superioară a orașului (strada Cucu), care a fost reconstruită în urma unui foc, în 1764, și care după un act vechi a numărat 42 de fruntași, a rămas fidelă până azi ritului vechiului aschenaz. Cel mai mare reprezentant al Hasidismului, în Iași, a fost rabinul Iosua Heschel numit «Apter».

Rabinul Iosua Heschel e cunoscut în cercurile hasidice cu pronumele de Apter. Pe când în genere, evreii obișnuiesc de a numi pe autori mari după titlurile operilor lor principale, fiind că mai mult ca personalitatea individuală a unui autor celebru, evreul prețuește manifestația spiritului și a geniuului poporului evreu, care este strâns legat cu opere celebre, hasideii obișnuiesc de a numi pe eroii lor, după locul principal în care și-a desfășurat activitatea, recunoscând astfel, întru câtiva, influența mediului. Ilustrul Apter a fost un mare rabin halachic și un maestru hasidic. El e numărat printre discipoli lui Elimelech din Legensk și

ă fost stimat și de fruntașii nehasidici. Așa, se știe că l-a vizitat celebrul savant Zalmen Margulies, din Brody, și Ioset Saul Nathansohn ne povestește de marea primire ce s'a făcut lui Apter cu ocazia unei vizite la Lemberg.

Rabinul Abraham Iosua Heschel a ajuns la o vîrstă de 87 ani (1736—1823) și a lăsat două opere, a căror titluri sănt foarte caracteristice. Cartea cea mai cunoscută se numește : Iubitorul de evrei, fiind că el a poroncit ca pe mormântul său să se amintească numai de această virtute că a iubit din toată inima pe Israel. O mare parte a acestei cărți a fost concepută *in Iași*, după relația nepotului său. Un adept al lui *din Iași*, a făcut notițe despre cuvântările și învățăturile sale și din aceste notițe s'a construit cartea «Oheb Israel». Cartea a doua e numită ca o «adevărată thora», și a apărut la 1863. Vorbele savante, spirituale și mistice ale lui Apter, sănt cuprinse și într'o carte «Sifsei Zadikim». După cât pare, el a fost o personalitate foarte originală. El obicinuia să întrebuițeze superlativul atât în binecuvântările, cât și în expresia mâniei sale, așa, când a venit la Iași a lăudat comunitatea ca o comunitate Palestiniană, iar când a părăsit-o a blestemat-o ca o Sodomă, cu toate că a lăsat aici mulți admiratori, și chiar fiul său rabinul Isac Meier a vizitat Iași.

Apter a fost un fel de Rababar-bar-Hana hasidic care, în tablourile și exemplele sale, recurgea la forme uriașe. El a avut o fantazie

bogată și crezând în metamorfoză, a povestit discipolilor săi de câte ori și cum a trăit în diferitele epoci ale istoriei evreești. A fos un cohen, și când ajunse la pasajul dela «aboda», din ziua ertării păcatelor, care sună : «așa preotul cel mare avea obiceiul de a zice», el spunea : «așa m'am obicinuit de a zice». Diferite legende s'a răspândit pe socoteala sa și unele sint legate de timpul activității sale în Iași.

Comunitatea Iașană a fost, în genere, un loc prielnic pentru răspândirea legendelor. Aici s'a povestit des legenda după care ilustrul rabbi Naftali a conjurat pe îngerul focului și aceasta a dat ca rezultat că a uisibucnit niște incenții străsnice. Posibil e că influența Hahambașei, din familia Nattulovici, a jucat un rol în răspândirea legendei rabinului Naftali din Posen. Cea mai mare parte din legende, însă, stau în legătură cu Apter.

Voiū aminti numai două :

Una este tipărită printre legendele hasidice și sună : Intr'o zi a isbucnit o ceartă între soția rabinului Iosua Heschel și soția starosteluī cel mare, la cumpărarea peștelui de Sâmbătă. Soția rabinuluī, arătând bărbatului ei modul disprețitor cu care a vorbit cu ea soția marelui epitrop, în furia lui a trimis pe omul său de casă la staroste ca să se divorțeze imediat de soția sa, și fiind că Marele staroste a primit cu un surâs ironic această poroncă, rabinul a repetat-o cu motivarea că soția sa

nu este cinstită, și că va dovedi aceasta. Apărter a chemat pe fruntașii comunității în sinagoga mare și de acolo a trimes pe șamesul său la cimitir ca să spue unui anumit mort că rabinul a poroncit să vie la dânsul. În adevăr, zice legenda, acest mort a apărut și a mărturisit în contra soției starostelui.

Această legendă arată puterea ce poporul a atribuit lui Apter, și cât de riguroasă a fost comunitatea în chestie de morală, în cât a crezut că și morții se indigneză contra immoralității.

A doua legendă, care trăește încă astăzi în cercurile hasidice din Iași, ne arată puterea ce hasideii au atribuit o acestuia rabin. Se crede în popor că I. Ch. Daniel, pe care Džeū l-a dăruit cu o viață atât de indelungată și cu atâta noroc, ar fi datorat toate acestea binecuvântării primite, în timpul copilăriei, dela rabinul Apter.

Cât a funcționat în Iași, nu se poate preciza. Din Pinkesul societății croitorilor din Iași, din 1800, în a căruia prefață e vorba de el, reiese că la începutul veacului al 19-lea a trăit în Iași. În anul 1803 a mai fost și alt rabin, numit Arie Horovitz în Iași. Si Iosef David Zwolewer a aparținut partidului hasidic. El a fost discipolul rabinului din Lublin și a lăsat în urma sa o carte: «Darke-Hamuna» (Drumurile Credinții). El s'a arătat ca un adevarat păstor și preot în timpurile holcrei, în care mulți au părăsit pe bolnavi, pe când el

și-a îndeplinit datoria umanitară față de bolnavi. Până astăzi casa de rugăciuni, care e un centru hasidic, poartă numele de Zwolewer.

Hasidismul s'a înrădăcinat, în Iași, și în perioadele din urmă. Rabí Israel Friedmann, patriarhul dinastiei din Sadagura, a vizitat această comunitate în care a avut mulți adepti, și dacălul său rabinul Samuel Wachnitzer, mort, în 1845, a funcționat aici. Si direcția naționalistă în hasidism, numită habad, a găsit aici discipoli, al căror conducător a fost rabinul Isac Moșche. Cuvântul habad, care e o prescurtare a trei cuvinte dintr-o anumită rugăciune, trei expresiuni ale înțelepciunii, a devenit un simbol al evlaviei și bigoției extreme, fără margini. Cuvântul habotnic a ajuns și în limba română, expresia omului din cale afară evlavios. Favorabil împrăștierii credinții chasidismului, au fost evenimentele triste, *mizeria* în care au trăit evreii ieșani în această perioadă.

In timpul lui Alexandru Moruzi, 1803, evreii din Iași, erau să fie victimele unui masacru. Mitropolitul însă a intervenit și i-a ascuns în curtea reședinței archiepiscopului și a declarat că mulțimea va trebui să treacă peste corpul său pentru a atinge pe evrei. Calimach, cu toate că a fost favorabil evreilor, nu căuta să-i prezerve de nedreptățile funcționarilor.

Ciuma în 1815 și 1829, holera în 1831 până la 1834, au adus multe suferințe evrei-

lor, cări au fost siliți să trăească, în mod miserabil, în corturi, în afară de oraș. Focul din anul 1821 și din 1827 a distrus averea evreilor. Mulți negustori evrei au pierdut registrele lor, perzânând astfel prerogativele legii pentru a urmări pe debitorii lor. În timpul revoluției grecești, 1821—1822, evreii au fost uciși întâiă împreună cu turci și apoi au fost persecuati și de turci. Croitorii evrei au fost siliți să furnizeze gratis uniforme pentru revoluționarii eteriști, și după aceea, când turci au ocupat Iași, s-au închis mulți evrei pentru a se stoarce bani dela ei.

Comunitatea a crescut în număr, mai ales dela 1825, când începu o imigratie și din Rusia, unde copiii evrei au fost luați cu sila spre a se face din ei viitori militari. În anul 1803 un număr de 563 evrei au plătit taxa, în Iași, într-o populație evreească de peste 3000; în 1820, au plătit taxa 1099, și în 1827, 1256, iar la finele perioadei IV-a, comunitatea numără aproape 30.000 de auflte, perioadă în care ne întâmpină și unele nume de laici. În hrisovul din 1823, dat de Ion Sandu Sturza, sunt pomeniți ca fruntași evrei: Iosef Postavaru, Solomon Israel și Iosif Daniel. O inscripție dela cimitir indică, cu deosebite epitete, pe Leib, fiul lui Israel, mort în 1778. Cunoaștem și pe fruntașul Tisminitzer-Finkelstein și Mendel Iuvelier.

Despre filantropul Michel Daniel va fi vorba în perioada V-a. În genere, ochirea asupra

comunității a fost în mâna rabinilor. Nu numai hahambaşa, a căror putere ia sfârșit la finele acestei perioade, ci și ceilalți rabinii au exercitat o mare influență. Se înțelege că au fost mai multe categorii. Unii au fost daianim, alții rabinii, iar alții mari rabinii. Cei din urmă aveau obiceiul de a semna mare rabin al întregii țări. Așa, în notiță reprodușă în Șem Hagdolim, e pomenit Bezalel, fiul lui Iesai, din începutul secolului al 18-lea, care, după cum se crede, a fost cel I-iū Hahambaşa; aşa vorbește despre sine Petachia, fiul lui David Lida, rabin în Iași la finele secolului al 17-lea și începutul secolului al 18-lea. El scrie în introducerea (pomenită în cartea Anse Șem de Solomon Buber) la opera tatălui său *Iir David*, că a avut fericirea de a ajunge mare rabin al Iașilor și al Țării (Hamedina) și de a fi rectorul marei școli. Titlul din urmă nu zice însă mult, fiind că s'a obișnuit de a se pune acest titlu chiar când nu exista o astfel de mare școală. În tot cazul, de Petachia Lida, care a fost poate și el Hahambaşa neoficial, până și după Șaim, cel din urmă Hahambaşa, rabinii au avut, în comunitatea Ieșană, o situație socială de primul rang. Elementul laic se ridică abea în perioadele următoare.

În perioada a II-a, sub domnia lui Mihai Sturza, evreii ieșani avură de plătit mult pentru înlăturarea decretului de vagabondaj. Sub Ioan Sandu Sturza evreii fură opritii să fabrice și să vândă creștinilor lumânări sau

pâine; sub Mihaï Sturza s'aă luat mai multe măsuri restrictive contra lor. Spre a le micșora efectul, evreii trebuiră să facă însemnate sacrificii bănești. S'a interzis evreilor, din Iași, de a locui în anumite străzi, să tie servitori creștini, să se angajeze în împrumuturi de bani. Ordonanțele au fost pe rând promulgate, și, apoi, cu încetul neglijate.

Unii evrei s'aă bucurat de influență. Si cum arată Psantir, Michel Daniel și M. I. Wechsler au fost boeriți. Michel Daniel, om foarte evlavios, partizanul lui Apter, a fost salvatorul evreilor moldoveni. Cu ocazia procesului coreligionarilor săi din Tg.-Ocna, la 1837, și la diferite alte întâmplări nenorocite s'a ilustrat prin activitatea sa binefăcătoare.

Conducerea comunității a avut, și în acest timp, mai mult un caracter rabinic decât laic. Cu toate că rabinul n'a mai fost baș-haham, a pus marca personalității sale vremii funcționării sale. Rabinii acestei perioade au fost talmudiști renumiți și de aceea întreaga epocă poartă peceta culturii rabinice. Iași a devenit un centru al științei talmudice. Cine a fost Abraham Hakohen, mort în 1848, nu știm. Ne este cunoscut Iehuda b. Aron din Rohatin, locuitor de rabin, în 1852. Almelech Horn dajen, «Zborwer Ruf», care a funcționat scurt timp, și aşa numitul «Rosler Rebe», care a părăsit orașul îndată după ce a fost angajat. La celebritate au ajuns Iosef Landau, din Litin, autorul unei cărți de response importante, mort în 1858, și Aron Moses Taubes din

Sniatin, mort în 1852. Cel din urmă, născut în Lemberg, amicul lui Iacob Ornstein, a fost recunoscut ca o capacitate de rangul întâiului. Din locuri depărtate se trimeteau întrebări rabinice pe adresa lui și talmudiștii se delectau cu deslușirile lui spirituale a chestiunilor ce din timpul lui Samuel Eides au preocupat pe savanți. Aron Moses Taubes fiind și prudent în chestiuni practice, opinioanele sale juridice fură stimate de comercianți. Modul său de a vorbi, trăește încă în popor. Așa, de pildă, se zice că pe când persecuta pe un dascăl magistral, care avu slăbiciunea de a vorbi lucruri necurate, el se justifică cu gluma că medicul cercetează limba și dacă o găsește în stare anomală e o dovedă că întregul organism e bolnav.

Rabinii Taubes și Landau fură în divergență de opinioni în chestiuni rituale, așa, de pildă, despre forma vânzării de *chumetz* înainte de Paști, dar în chestiuni generale ei lucrau de comun acord. În 1844 ei puseră în *cherem* pe cei cari își trimeteau copiii în școliile misionarilor.

Se intlege că concepția culturală a rabinilor a fost nu numai în această direcție — în care au avut deplină dreptate — ultra ortodoxă.

Starea culturală a comunității, în genere, n'a fost prea îmbucurătoare. Cum ne povestește Iuliu Barasch, diversiunile erau foarte dese, burlaciile erau în mare număr.

Când fruntașii avură dreptul de a îndepărta

pe vagabonzi, ei așă declarat, ca atari, pe cei ce și permiteau de a voiaja Sâmbătă.

Roife, adică chirurgul-bărbier, avea un rol însemnat, cu toate că vechiul *hekdeș* se desvolta tot mai mult în direcția unui spital și cunoaștem ca medici pe Dr. Nissim, Blaustein, Glauber, Rosenzweig, etc.

Relațiunile evreilor cu străinătatea, cără deveneau tot mai dese, dădură, încetul cu încetul, naștere unui curent nou. După cum a arătat Moses Schwarzfeld că istoria evreilor din România are ca bază istoria desvoltării comerciului în România, așă ar fi important de a arăta cum progresul în relațiunile comerciale ale evreilor ieșenii cu lumea mare, a fost un motor în desvoltarea ei culturală. Ca un simptom însemnat al mersului evreilor ieșenii spre progres, putem privi audiența ce M. E. Finkelstein, Karniol și Theiler au avut la Mihai Sturza, în 8 Noembrie 1847, în chestia imbrăcării *europeenești* a evreilor români.

In perioada a VI, după anul 1848, evreii așă pășit înainte, cu pași mari. Comunitatea, care după cenzul dela 1859 a avut o populație de 31 de mii, a început să devie o comunitate cu trebuinți moderne.

Rabinul Samuel Schmelke Taubes, mort la 1865, și reprezentanții chasidismului *Rabi Nachum b. Lipe*, mort la 1854, și *Rabi Isac Iosef Rokeach*, mort la 1858, așă aparținut școlii vechi, riguroase, iar elementul laic a câștigat un teren însemnat.

Grigore Ghica a reorganizat comunitatea și a admis copiii evrei în școlile publice.

La 1856 fruntașii evrei Leb Cahane, Michel Daniel & fils, N. A. Kaufmann, Moses I. Wechsler, S. Scharager, Ch. I. Balaban, A. Wechsler, L. Meyerhoffer etc., făcând o cerere cainacamiei pentru ameliorarea situației coreligionarilor lor, nu ca armenii, cără se adresa cărora puterilor străine, în mâna căroră stetea soarta principatelor. La acea petiție cainacamul Teodor Balș a pus rezoluția următoare: «Se recomandănește sfatului spre a se avea în privire la vreme».

In hrisovul gospodăresc, din 1859, sunt recunoscuți ca fruntași epitropi Srl Haim Daniel, Leb Cahane, Moise Ide Wechsler, Nastule Kaufmann, Solomon Hermann, Moisi Herş Kahane, Simon Scharaga, Simon Leb Schwarz, Iacob Kirschen și Leibiș Meyerhoffer.

Interesantă e *Instrucțiunea pentru eforia comunității evreiești din capitala Iași*, aprobată de consiliul de miniștri, din 5 April 1855, semnată M. Kogălniceanu, I. Istrate, G. Caliman, în care e vorba de spitalul comunității.

In această perioadă evreii ieșenii, pentru cără din timpuri chasidice filantropia a avut un caracter privat și constă în ajutorarea momentană a săracilor și subvenționarea «nepoților de rabină făcători de minuni», așă început a recunoaște necesitatea instituțiunilor filantropice. Spitalul israelit a luat locul hekdishului și înzestrat cu o clădire frumoasă. Fruntașii evrei nu s'au ridicat, însă, nici atunci, la înălțimea

politică. Așa, e cunoscut că în 1856 a avut loc, în casa lui Cahane, o ședință în chestia generală politică a evreilor și majoritatea asistenților a găsit că evlavia evreilor va suferi din cauza emancipării și s'a hotărât a nu se face nimic în această privință.

Acest mod de a vedea lucrurile, care a fost împărtășit și de unii fruntași evrei din alte țări în chestia emancipării în genere, nu poate fi spre dezonoarea acelora cări l-au avut, dar a fost o nenorocire pentru urmașii lor.

Pe un teren cultural, însă, încercările au fost de o mare importanță: pe acel al școalei.

La 1860 Talmud-Thora din Iași a fost recunoscută și exista o *Jeschiba*, școală înaltă talmudică, care a fost condusă de Rabi Michel, mort la 1875. Prima școală modernă în țară, fu cea din Iași, dela 1853, înființată prin frații M. E. și B. Finkelstein și Benj. Schwarzsfeld, apoi o serie de școli private de băieți, din cări cele mai în vază fură ale lui Schwarzwald zis Broder și a lui M. Schwarz, distins pedagog, și școalele de fete Blumenthal și Sircus.

Prin circulările din 1857 și 1858 evreii au fost indemnăți să viziteze școlile publice, ceea ce fu permis dela 1803. Pentru întâia oară în 1860, evreii ieșeni au avut două școli înființate de comunitate și dirigate de Ionas Byck, Moses Walberg, M. S. Goldbaum, Dr. Fränkel, medicii spitalului. Numărul elevilor se urcă la 500.

In 1862 se fondă o a treia școală la Păcurari, iar în 1863, din cauza luptelor pentru gabelă, școlile au fost desființate.

 La 1864 se redeschisere aceste școli sub direcțunea D-ului Landesberg. Din comitet făcea parte Ch. M. Daniel și B. Schwarzsfeld. Școlile din strada Mare, Podu-Roș și Păcurari erau frecventate de 700 elevi. Inspectorul școalelor era M. Schwarz, autorul multor cărți didactice. La 1866 toate aceste școli se desființară din nou.

În genere, sub domnia lui Cuza evreii făcură un pas mare spre civilizație.

In perioada a 7-a, după 1866, comunitatea a luat cu incetul înfățișarea pe care o are și acum.

Descrierea acestei epoci e grea, fiind că ne e prea apropiată. Ca să rămânem obiectivî în judecata noastră, ne vom mărgini la enumărarea instituțiunilor și numelor.

Tratarea acestei perioade poate fi descrisă după diferite forme. Ea poate fi descrisă după caracterul evreilor din diferitele cartiere, de oare ce Iașii nu e o comunitate mare, ci un conglomerat de douăzeci sau treizeci de comunități mici.

Această formă nu se recomandă fiindcă în cursul timpurilor, caracterul tipic al evreilor din Podu-Roș, strada Cucu, etc. s'a sters.

In mod *artificial* s-ar putea vorbi de trei tipuri în Iași. Unul, vechi ortodox, semi-chasidic, care trimite copiii la *cheder*, dăruiește sinagogilor cărți sfinte, cu mare paradă, în seara de Hașana-raba, are mare grijă când *erevul* e stricat, plângе la înmormântarea rabinului Nahum Friedmann și tipărește în ca-

lendarul său, pe lângă obiceiuri venerate, descântece contra deochiului.

A doua perioadă, semi-modernă, care are instituțiuni admirabile de instrucție și de caritate.

A treia, o comunitate populară, căreia aparține masa lucrătorilor, cu instințe democratice, cu societăți sociale.

De oare ce există o confuziune între cele trei mari grupări, e mai bine de a lua pe evreii ieșenii neorganizați, ca o unitate, și a ne ocupa de instituțiunile ei.

Din punctul de vedere politic, timpul războiului pentru neatârnare, vizitele regelui în Iași și alte evenimente importante, trebuie să fie prețuite după importanța lor pentru comunitate.

Din punctul de vedere economic, (numărul evreilor în 1894 e de 33.252, în 1899 de 39.441, numărul maștrilor meseriași în 1901 de 1014, numărul lucrătorilor de 1031) influența emigrăriilor, mizeria din cauza legilor restrictive, cer a fi tâlmăcite.

Din punctul de vedere al politicei interne evreești trebuie tratate luptele pentru gabelă, care a produs, la 1866, vre'o 200 de mii de lei pe an, și care încetul cu încetul a scăzut până când a fost desființată, cum și alte cercuri între partide ce au avut consecințe.

Din punctul de vedere al curiozității au însemnatate vizitele lui Joseph Halevy, lui Armand Levy, Mocata, Peixotto, Bernard Lazare, Dr. Sonnenfeld, etc. În cadrul acestei lucrări, cade însă mai mult o privire asupra

momentelor culturale și asupra dezvoltării societăților.

In privința momentelor culturale a acestei a 7-a lungi perioade, ne vom mărgini de a arăta că, în cele patru direcționi ale culturii evreilor ieșeni, sint de înregistrat nume și opere de valoare. In ce privește cultura românească, voi pomeni că a apărut în Iași «Vocea Apărătorului» (1872—1873), «Revista israelită» (1874), «Propășirea» (1890) și «Răsăritul»; că H. Tiktin, fiul rabinului din Breslau, ginerile unui evreu evlavics din Iași, e un mare filolog român, că evrei ieșeni s'au manifestat pe diferite terenuri ale literaturii, așa: Sol. Grossmann, autorul unui dicționar și traducător de drame, Dr. Steuerman, poet liric, și Giordano-Goldner, epigramist, și că creatorii istoriei evreilor din România, frații Schwarzfeld, sint fi ai Iașului. Generația nouă își croește activitatea intelectuală în limba română, pe când generația mai veche a trăit mai mult în lumea lui Schiller și limba germană, ba, un fiu al Iașilor, Marco Brociner, și-a câștigat chiar reputația pe terenul literaturii germane. Operile Doctorului Lippe, în limba germană, aparțin literaturii judaice. M. S. Rabener, Moise Ornstein și Lazar Rokeach au scos reviste literare *ebraice*, în Iași (Zimrath Haaretz, Haolech și Talpioth), iar Baronul de Waldberg, Beris Rapaport, Nachman Fränkel, Ch. M. Korn, Benjamin Schwarzfeld, H. Gutmann, Ornstein, M. E. Finkelstein, Berl Finkelstein, Leo Margosches,

Goldbaum, Dr. K. Lippe, M. Braunstein, Dr. Nacht, Moise Mates, etc., au scris în limba ebraică. Maestrul literaturii ebraice, Peretz Smolensky, a avut legături intelectuale cu comunitatea de Iași, iar Silberbusch a scris o nuvelă națională, ai cărei eroi sunt evreii ieșeni.

In *jargon*, a apărut la 1855 o gazetă : «Korath Haitim», iar în anul 1878, teatrul evreesc a fost întemeiat în Iași de Goldfaden, ceea ce singur a recunoscut.

La 1889 s'a fondat societatea literară israelită Ohle-șem, pentru cultivarea literaturii ebraice și judaice în orice limbă, sub conducerea d-lor Dr. Lippe, S. Goldenthal, S. Rapaport. Numără 175 membri. In aceeași direcție a lucrat clubul Ohle-șem, reînființat în 1897 și lucrează astăzi Clubul sionist, fundat în 1899.

In privința instituțiunilor și a societăților comunității ieșene, e de vorbit, înainte de toate, de acea organizație care nu există : comunitatea.

Cu toate că avem diferite instituții lăudabile, e lipsă însă de o reprezentare legală a intereselor evreimii locale. In întâia jumătate a perioadei noastre aceasta a existat.

Voi aminti că Antoine Lévy indică în Revista Israelită (București) pe Ionas Byk ca reprezentantul culturii ; pe Iacob Neuschotz ca reprezentantul filantropiei și pe I. Ch. Daniel ca reprezentantul cinstei comerciale, tus trei fruntași ai evreilor. Se știe că au existat partide ; numesc dintre bogătași pe d. Lothringer și

dintre reprezentanții altor grupuri, pe meritosul H. Goldner, S. Reischer, Aron Weckler, Samuel Goldenthal, A. Lehrer și D. Wortmann. Pomenesc de lupta între partide în timpul când frații Șaraga conduceau epitropia, în 1889. Se știe că veniturile gabelei au fost în mare parte absorbite de multele pensiuni ce se acordau familiilor funcționarilor cultului și de spezele făcute cu întreținerea gabelei. Totuși, a existat o comunitate, o unitate a instituțiunilor, pe când acum putem vorbi despre o comunitate în Iași numai în mod *artificial*.

Instituțiunile existente pot fi împărțite în patru grupuri : instituțiunile cultului, a instrucției, a filantropiei și sociale. Grupa întâia : rabinatul, șechita și sinagogile. Rabinatul a avut, în partea întâia a acestei perioade, doi mari reprezentanți : pe Isaia Schor, autorul a cătorva opere magistrale, care a fost un rabin chasidic, mort în 1880. Într'un cerc restrâns se amintește cu pietate de figura lui și în fiecare an la aniversarea morții lui se aprinde o lumânare mai mult, ca o dovdă că amintirea sa crește, dar adevarul e că, masa își amintește că la înmormântarea lui a avut loc numai un scandal antisemit, care s'a terminat cu procese neplăcute pentru evrei. Ar fi de dorit ca amintirea lui să pătrundă mai mult în inima evreilor, a căror maestru savant a fost. Al doilea reprezentant al rabinatului a fost un partizan al *progresului*, un predicator inimios, Antoine Lévy. El a funcționat întâi la București, și venind la Iași în serviciul e-

vreilor din toată țara a fost angajat la templul Beth-Iacob. El și-a câștigat merite la fundarea școalei de fete, și după cum reiese dintr'un act care mi-a fost înmânat de frații Saraga și pe care l-am publicat în «Evenimentul», el a fost cel dintâi care s'a ridicat contra jurământului aşa numit «more judaico».

Antoine Lévy s'a născut în Alsacia; a fost un bun patriot francez și a părăsit Iași, după cum singur povestește, când francezii au pierdut această provincie și întreaga Franță era îndoliată și fiul îndepărțat s'a simțit îmboldit a se întoarce în patria nenorocită. După o pauză mai lungă veni în locul său rabinul Tauber, un predicator bine dotat.

Din ceilalți rabinii și daianim numesc cu deosebire doi: pe Jacob Taubes, rabinul din Podu-Roș, care a funcționat treizeci și doi de ani și a murit în 1890, și pe Mendel Barasch, care a fost cel dintâi mithnagid, adică adversarul chasideilor și propagandistul filozofiei rabinice.

Mult timp a servit comunității Samuel Margulies, Lazăr Rapaport, Gottlieb Naftali, Gutmann, Sculener și Israil Rabinovici.

Din cei zece membri actuali ai rabinatului, numesc numai pe cei trei colegi pe cari i-am găsit acum 10 ani când am intrat în funcțiune: Feivel Taubes, autorul unei cărți de Response „Patruzeci de ani de serviciu”, Berl Rabinovici, numit Berlader, și Haim Rabinovici, fiul daianului Copel.

Sechita, instituție importantă după pres-

cripțiunile religiei judaice, este dependentă de rabinat și a fost intotdeauna supraveghiată de rabinii. De regretat este, că mai bine de un deceniu, hahamii sunt aici funcționari primăriei și nu cum ar trebui să fie, ai judecaștilor.

Sinagogile, care nu sunt numai case de rugăciuni, ci și locașuri de învățământ și centre ale vieții religioase, au o deosebită importanță pentru o comunitate și starea lor este semnificativă pentru ea.

In Iași, avem acuma 2 sinagogi mari, un templu mic, mai multe case de rugăciuni și peste o sută de «odăi» de rugăciune. Sinagoga mare, din strada Cucu, are însemnatate prin antichitatea ei. Ce importanță se dedea ieșirilor din această sinagogă, se poate constata din cuprinsul unui document dela $\frac{1}{2}$ sec. XVIII în mâinile d-lui M. Schnürer în Iași, și în care se găsesc toate formalitățile vânzării unui asemenea jet. Chewra-Kadişa a făcut reparații edificiului acestei sinagogi, care are un aspect antic. Ea e clădită în subsol, odăjiile ei dovedesc o mare vechime.

Sinagoga mare din Podu-Roș este și ea interesantă. Templul Beth Iacob, clădit de Iacob de Neuschotz, la începutul ultimei perioade, are un serviciu divin modern. Mai mult de un sfert de veac a funcționat ca cantor d. Honigmann. Celealte sinagogi și case de rugăciuni au nume caracteristice de familii mari: Daniel, Cahane, Wechsler, Lipe Theiler, Naftali Avram Kaufmann, nume de rabinii: Zwolever, Litiner,

Reb Šaime, etc., de fondatori sau epitropi : Rabi Nachman, Reb Haimke, Zalmina, Šloime Mendel, Avram Cizmar. Numere de breaslă a lucrătorilor cărui frecventează aceste case de rugăciuni : cizmar, croitori, telali, läutari, etc. Este de lăudat că în anii din urmă se remarcă mai multă îngrijire pentru partea sinagogii în cărui se roagă *femeile*, aşa în sinagoga fondată de Salomon Jurist, Beth Šloime, în 1897, și în sinagoga Cantar, din strada de sus, și că se dă mai multă importanță predicei.

Existența atâtore case de rugăciune e în dezavantajul comunității, și e regretabilă din multe puncte de vedere. Pentru a fi în stare de a funcționa zilnic atâtea case de rugăciune trebuie 1200 de credincioși cărui se duc la sinagogă dimineață și sara, și fiind că sunt multe din aceste localuri în care nu se găsește numărul de 10, necesar pentru un serviciu divin, sămesul stă în pragul sinagogii și indeamnă pe trecători să intre, ceeace e jignitor pentru sentimentul adevărat religios.

Mulțimea caselor de rugăciune creiază și un *proletariat cultural* care se numără cu sutele. Pe deoparte sintem mândri când un simplu cizmar posedă atâtea cunoștință în cît poate funcționa ca cantor, și auzim cu placere că el, înaintea sărbătorilor mari, în timpul municii lui manuale, se pregătește împreună cu calfele sale pentru cântările ce va aduce domnului în zilele sfinte, pe de altă parte însă e trist că din cauza acestei stări de lucruri, comunitățile mici, sinagogile nu sunt în stare

a'și întreținea clerul și a angaja cantori demni, sub toate punctele de vedere. Cunoaștem motivele psihologice și istorice pentru care acest pluralism regretabil s'a desvoltat în ce privește sinagogile, dar pentru viitor e de dorit ca credincioșii din toate sinagogile să se unească, și în locul atâtore case mici de rugăciune să fie sinagogi mari care să corespundă și necesităților religioase și celor estetice ale populației.

Grupa a doua a instrucțiunii, conține diferite școli. Sunt și acumă în Iași multe *chedurim*, adică școli private după sistemul vechiū. Un caracter public așa școlile confesionale, numite Talmud-Thora, în care se predă, după sistemul individual, rugăciuni și biblia cu Raschi ; în clasele superioare Talmudul, și în timpul din urmă și puțin limba română. Sunt trei școli Talmud-Thora. Cea din Târgul Cucu numără câteva sute de elevi, tot așa cea din Podu-Roș și Păcurari.

Talmud-Thora principală, din Târgul Culului, a făcut progrese în privința administrației și cea din Podu-Roș a inaugurat, în acest an, o clădire nouă, spațioasă.

Cu Talmud Thora s'a ocupat odinioară B. L. Rokeach, W. Dulberg și actualmente frații Paker.

Din 1876 există o școală în Podu-Roș numită Junimea No. 2. Ea a fost fundată de oameni din popor și timp de ani un om cu puțină cultură, dar cu multă tragere de inimă, Israel Iacobsohn, s'a dedicat ei. Cu conducerea școalei, în cursul anilor, s'a ocupat Rabener,

Scherzer, Benjamin Schwarfeld, H. Guttmann, M. Schnürer, Dr. Burstin, Dr. Lippe, subsemnatul. Actualmente e director Max Wexler și președintele comitetului I. Iosetsohn, care a ajutat mult la menținerea și ridicarea școalei care s'a desvoltat mult spre modernizare.

In 1878 s'a fundat școala Junimea No. 1, ca o continuare a școalei din Sărarie, care a continuat să funcționeze cu mici intreruperi până la 1876 sub conducerea d-lui Benj. Schwarfeld, și a fost condusă timp de decenii de actualul director onorific Dr. K. Lippe. La început, d. Jacques Daniel s'a interesat mult de soarta acestei școli. Loja Samuel a B'nei Brith a contribuit mult la dezvoltarea ei și astăzi școala e într'o stare înfloritoare sub directoratul d-lui Dr. Steuerman și a comitetului în frunte cu d. Moritz Wachtel.

La 1892, după ce evreii au fost înlăturați din școlile publice, s'a înființat școlile «Cultura», care, împreună cu «Junimea», înlocuiesc cu succes școlile publice. Una din aceste școli poartă numele «Dr. Weisengrün».

In fruntea societății Cultura s'a perindat : Leon Daniel, M. Weisengrün, A. S. Goldenthal și M. Schnürer. Directorii școalelor au fost : Dr. Tiktin, Dr. Herzenberg, Lupu Weisengrün, subsemnatul, și actualmente e Dr. Ghelerter. Școala comercială, fondată după propunerea d-lui Max Caufman, de Loja Samuel, sub direcția mea, s'a desființat după puțin timp.

O școală de băieți, și în același timp o in-

stituție de filantropie e «Orfelinatul», fondat de Iacob de Neuschotz, în 1868. Instituția are casa ei proprie și a costat pe defuncțul filantrop două sute de mii de lei. Se crește în această școală 18 orteți. In fruntea curătorului e d-na Adelaida de Neuschotz. Directorii orfelinatului au fost : Rabener, Scherzer și A. Duix ; actualmente director activ e d. Blei și director onorific d. Dr. H. Burstin.

In 1870 s'a fondat școala de fete a «Reuniunii femeilor Israelite». Această școală cu 10 clase are casa ei proprie, donațiunea «Iacob și Fany de Neuschotz». Ca prima directoare a funcționat d-șoara Zinner, iar de mai bine de un sfert de veac d-na Anna Sternberg conduce școala în această calitate. In fruntea comitetului a fost d-na Adelaida de Neuschotz, apoi d-na Mathilde Daniel.

O școală secundară de fete profesională a fost desființată după trei ani de existență (1902—1905).

In acest an loja B'nei B'rith Neo Samuel a pus bazele unei noi școli de fete sub numele «Dr. Stern» și societatea «Steaua» a creat o alta cu o clasă.

De trei ani o cantină școlară funcționează sub patronajul lojei Neo-Samuel. In fruntea instituției stă d-na Paulina Gelber și d. Dr. Burstin. Cantina e subvenționată de Alianța Israelită Universală.

Progresul și existența școalelor se datorește, în mare parte, la I. C. A., care subvenționează «Cultura», «Junimea» și școala de fete, cu

multă generozitate și stăruie pentru modernizarea învățământului și ameliorarea sării institutorilor.

Grupa a treia, a instituțiunilor filantropice. În primul rând e spitalul israelit, care s'a desvoltat dintr'un *hekdiș* secular într'o măreată instituție modernă. În anul 1843, prin strădania lui Simon Leib Schwarz, din firma Singer & Schwarz, s'a cădut casa spitalului. Spitalul are 120 paturi și se întreține pe deoarete din legate și pe de alta din cotizațiunile voluntare. Instituținea e recunoscută ca persoană juridică. Ca medici primari au funcționat doctorii: Fränkel, Silberzweig, Taußig, Rosenthal și Herzenberg. E de remarcat că odinioară profesorul Sculy și acum profesorul Juvara își pun vastele lor cunoștințe în serviciul spitalului, ca chirurgi. Acum sunt în funcțiune medicii: D-ri Blumenfeld, Braunstein și Ochs. La conducerea societății, care întreține această instituție, s'a perindat d-nii Leon Daniel, S. Reischer, Albert Daniel, Isac Leibowitz, Wolf Wassermann și Moritz Gelber. Sub președinția d-lui Gelber s'a cădut, în 1906, un azil pentru infirmi, pe locul vechiului azil, donația soacrei sale. Pentru clădirea acestui azil s'a întrebuințat banii rămași de pe urma societății *comerçanților*, cari bani, în urma disclavării acestei societăți, au fost trecuți, de d-nii Zfass și S. Rapaport, spitalului, spre acest scop. Chewra-Kedișa e în legătură cu epitropia spitalului.

Sint trei cimitire evreesci. Cimitirul vechiului

care are un aspect romantic, cu morminte peste morminte, cu camere de onoare construite deasupra mormintelor rabinilor și a altor oameni de valoare. Pe zidul clădirii, deasupra mormântului rabinului Nahum Friedmann, din Ștefănești, este o tîbelă comemorativă care conține numele celor mai iluștri rabinii cari și-au găsit odihna de veci în acest cimitir.

In 1880 a fost închis acest cimitir și cu aceasta a început seria greutăților ce se făcea epitropie, de primăria orașului. Din acea vreme există un *mic cimitir* cu câteva morminte lăsate în părăsire, pe verdeața căror pasc caprele locuitorilor vecinî, și e regretabil că nu se ia nici o măsură în această privință.

Al treilea cimitir e cel nou, care se află afară din oraș, într'o comună din apropiere. E foarte întins și are o bună administrație. Mult timp Chewra-Kedișa a fost condusă de Sadagursky, apoi de d-nii S. Rapaport, E. Wechsmann, W. Wassermann, M. Schnürer, Weisengrün, etc. Acum epitropii cimitirului sunt I. Iosefsohn, E. Flügelmann, P. h. Posner, L. Popper, A. Braunstein și L. Klepper.

In curtea cimitirului, defunctul I. Ch. Daniel a cădut o splendidă hală mortuară, și la intrare s'a construit o poartă din legătul Lieblich.

O instituție de filantropie importantă e *Aziul de bătrâni*, fondat de meseriașii evrei, în 1892. Comitetul, sub președinția d-lui L.

Arónovici, a inaugurat acum o clădire nouă care se ridică pe locul dăruit de Iacob Schor.

Un alt azil de bâtrâni *in stil mare* s'a cădit de erezii lui I. Ch. Daniel, familiile Daniel, Lewin, Wechsler, Lachowsky, etc.

O societate de caritate pentru ajutorarea lehuzelor și a copiilor lepadată a fost fondată în 1873 și are un budget anual de 5.000 lei. Președinta actuală e d-na Berger.

Asistența cu lemn, cu Matzoth, de paște, și haine pentru copii se face prin colecte la timp la cele câteva sute de familii, cari, altminteri, întrețin toate instituțiunile existente. Comitetul de asistență (filantropie) e reprezentat, de ani, prin d. M. Schnürer.

In timpul crizei din 1900, cu banii trimiși de filantropii din străinătate, a funcționat o ospătărie populară, o asistență publică și un birou de emigrare cu ajutorul societății I. C. A., sub conducerea d-lui A. S. Goldenthal.

Societăți quasi-filantropice sunt societățile fraterne de ajutor reciproc. Prima din *Păcurari*, a fost fondată după propunerea lui Feldmann, în 1875. Această societate posedă o casă proprie și numără mai bine de 500 membri. În fruntea acestei societăți s'a succedat Alter Pauker, Z. Solomonica și R. Langmantel.

Acelaș scop, de a da membrilor medic și medicamente, precum și pensiuni văduvelor, îl urmărește și societatea «Caritatea» (fundată în 1903) și «Caritas-Humanitas», fundată la 1901. Primul președinte a fost d. A. Braunstein, și acum e d. I. Grünberg.

Trecem la grupa a patra, a organizațiunilor sociale.

Nu ne vom ocupa de societățile generale, din care, mare parte, sunt compuse din evrei, d. ex. Kronprinz Rudolfverein, sau societățile socialiste. Numesc societăți de evrei fără caracter evreesc, d. ex. «Clubul Concordia» — actual președinte B. Iuster și predecesorul său H. Nelken — sau societatea funcționarilor comerciali, președinte Max Wexler. Disting organizațiunile importante evreiesti : Lojele, societățile sioniste și de pământeni. În Iași funcționează, din anul 1873, o lojă a înfrățirii Zion. Aici a avut loc un congres al lojelor Zion din țară. Umanitarismul acestei loji s'a manifestat cu prilejul unui incendiu în comunitatea vecină, Podul-Iloaie, patriotismul cu prilejul războiului din 1877—78 când loja ieșană, împreună cu celelalte din țară, îngrijii de răniți fără deosebire de confesiune, întreținând o ambulanță pe câmpul de războiu, în care fură activi D-rii ieșenii Lebell și Finkelstein. În străinătate, reprezentanții acestei loji, Dr. Taussig și Iulius Adolf, au lucrat pentru ajutorarea săracilor.

Loja Zion se desființă în urmă din cauza imprejurărilor locale. La 1889 ea își serbă reinvierea ca Loja B'nei B'rith. Delegatul marei Loji, la întemeierea lojei din Iași, a fost Dr. Elias Schwarzsfeld.

Loja a primit numele lui Samuel Goldenthal, vechiul președinte al lojei Zion, care trebuia să deschidă loja I. O. B. B. și a fost

răpit de moarte, pe neașteptate. Întâiul președinte fu bacteriologul Dr. Lebell, căruia i-a succedat dinii Dr. Burstin și A. S. Gondenthal.

In anii de criză, loja Samuel a îndeplinit o mare misiune filantropică. In calitate de delegat și mentor al lojei, am intervenit în anii 1900 și 1901 la societățile filantrópice din străinătate pentru ajutorarea nenorocițiilor noștri coreligionari din Iași.

La sfârșitul anului 1901, Congresul comunităților a avut loc în Iași sub auspiciile lojei. La 1904 loja Samuel a fost desființată de Sanhedrin. In locul ei a fost înființată, prin stăruința d lui P. Margulies, loja Neo Samuel, în fruntea căreia staă d. Dr. Burstin ca președinte activ, și d. Dr. Lippe ca președinte de onoare. Loja nouă patronează cantina școlară și o școală de fete.

De aproape trei decenii există în Iași o altă lojă simbolică, *Steaua*, care sevârșește mult bine, dând cărți elevilor săraci, și lemne și banii celor în nevoie.

Președintele acestei loji, «Simon», e d. Leibovici. Predecesorul său a fost institutorul David Hermann.

Sionismul. Încă în perioada Chowewe-Zion, Iașii au fost bine reprezentați. Congresul întâiul din Basel a fost deschis de sionistul ieșan Dr. Lippe, ca președinte de vrăstă. In anii 1898 și 1899 au existat în Iași vreo 20 de societăți. Secțiile cele mai importante au fost : «Nachem-Zion», «Ezrat-Zion», „Dr. Gaster”,

«Dr. Lippe», „Dr. Niemirower“, «Dorschei-Zion», «Benoth-Zion», «Benoth-Iehuda», «Profesor Sapira».

In 1904—1905 a existat un club de lectură «Oir-Zion».

In Iași au apărut în 1900, în acelaș timp, trei gazete sioniste : Răsăritul, fondat de Heinrich Rosenbaum, Jüdischer Geist, redijat de L. Rokeach, Jüdische Zukunft, redijat de Kohn. Criza economică și emigratiunea a nimicit toate aceste sezioni. Acum există clubul sionist, care întreține o Toynbee-Hall (fondată de d. H. Rosenbaum), sezioniile «Max Nordau» și «Tikwath Israel».

Pământeni. E cunoscut că pământenii ieșani au jucat un rol însemnat în această mișcare. Activitatea secției «Zorile» e încă în amintirea multora, și acum câțiva ani, la reînvierea mișcării, s'a înființat din nou o sezione, condusă de Dr. Margulies și apoi de Con-Drăcșineanu.

Din punctul de vedere evreesc e de constatat, cu bucurie, că, pe când, într'un timp, tinerii evrei-români din Iași duceați lupta lor pentru asimilare până la paroxismul unei ofense a neamului lor de origină, acum și nesioniștii au, în această direcție, o purtare demnă.

Last not least, numesc societatea studenților evrei, al cărei președinte e d. H. Pekelmann.

Descrierea perioadei a 7-a conține nomenclatura fiindcă în această epocă, mai democratică, mulți au lucrat în serviciul obștei. Caracteristic este că pe când în perioadele an-

terioare rabinii aveau prioritate, în această din urmă hegemonia o are elementul *laic*. Semnificativ este că filantropia *socială* a venit în locul filantropiei *individuale*.

Perioada întâia ne-a lăsat inscripțiile morților, a doua ne-a arătat un rabin care a scris rețete și a dat amulete și a lăsat amintiri de fapte frumoase și de suferințe regreteabile. Perioada a treia ne arată tablourile marilor rabinii cu o putere lumească recunoscută de stat, ca un fel de mitropoliți ai judaismului român. Perioada a patra deplângere neînțelegeri interne, cântă cântecul chasidaic și încunună cu legende capetele conducătorilor săi rabinici. Perioada a cincea se mândrește cu savanții ei halachici și cu filantropii ei evlavioși. Perioada a șasea ne povestește de luptele pentru crearea de școli și de victoria înceată a civilizației. Perioada a șaptea adaugă la casele dumnezeești din vechime, casele omeniști ale filantropiei, adaugă la societățile sfinte, organizațiile etico-sociale moderne și ne îndeamnă de a lupta pentru complecta isbândă a judaismului progresist.

Sperăm că un viitor apropiat va clădi casele de școli și un templu mare, va organiza comunitatea, rabinatul, etc. și va îndeplini datoriiile față de trecut, cultivând studiul istoriei evreilor din Iași și din întreaga țară.